

összekapcsolódnak egymással” (71.). A történeti-kritikai módszerről írva pedig figyelmeztet, hogy „nincs igazi történetírás érdek és értékelés nélkül, a mélyebb összefüggések, okok és hatások szüntelen keresése nélkül, anélkül, hogy elgondolkodnánk véletlenről és sorsról, emberi nagyságról és emberi kudarcról, bűnről és végzettről” (80.). Minden bizonnyal ez a magyarázata annak, „hogyan a nagy történészek — már az ókorban — ritkán voltak haladáshívők, inkább a pesszimizmusra hajlottak” (81.).

Hengel számára teljesen nyilvánvaló, hogy „a megfelelő történeti módszer igen nagy körültekintést, óvatos intenzitást, felelősséget és az igazság iránti tiszteletet kíván meg” (88.). Ebből kiindulva veszi górcső alá az Apostolok Cselekedeteit, és állapítja meg, hogy Lukács „komolyan veendő történész és teológus” (93.), akinek elsősorban az volt a célja, „hogyan jut el az evangélium a jeruzsálemi zsidókeresztyén gyülekezetétől — amelynek jogosan központi jelentőséget tulajdonít — az egész világra kiterjedő páli pogánymisszióig” (100.).

A könyv második részében az olvasó tulajdonképpen a módszertani megfontolások gyakorlati alkalmazásával találkozhat. A szerző szakszerűen megalapozott irányítása mellett végigkövetheti az őskereszténység fejlődését a Jézus halálát követő évtizedekben. Ez a fejlődés valójában István szabályszerű meglinceselésével és a 'hellenisták' (görög nyelvű és műveltségű Krisztus-hívő zsidók) Jeruzsálemből való elűzésével vette kezdetét (ApCsel 6,8–8,3). Ezekkel a történetekkel függ szorosan össze Pál elhívása, aki igehirdetésének középpontjába az egyetemesen üdvözítő és feltámadt Krisztust állította (lásd például Larry W. Hurtado: *Hogyan lett Jézus Istenné a Földön?* Bencés Kiadó, Pannónia, 2008). A pogánymisszió térnyerése — elsősorban Antiókiában — komoly kihívást jelentett az őskereszténység számára. Dönteni kellett, hogy a Törvény (például körülmetélés, étkezési előírások) mennyiben feltétele az üdvözülésnek?! A jelenleg uralkodó tudományos konszenzus — amelyet Hengel is követ — a paradigmaváltást az úgynevezett 'apostoli zsinat'-nak (Kr. u. 47–49) tulajdonítja. Ebben a tekintetben azonban az ő érvelése sem meggyőző. A tulajdonképpeni 'tanácskozás'-ra ugyanis mindenképpen Kr. u. 44 előtt került sor. Hiszen I. Heródesz Agrippa király még a halála előtt kivezette (kb. 43–44-ben) azt a Jakab apostolt — és minden bizonnyal annak testvérét, Jánost is —, aki Péterrel együtt részt vett a tanácskozáson. Amennyiben a pogányok Törvény alóli felmentésének döntése elvi szinten óriási jelentőségű, ennek történeti hordereje mindenképpen

a Templom pusztulása (Kr. u. 70) és a jeruzsálemi zsidókeresztény ősközösség eljelentéktelenedése következtében tudott csak igazán kibontakozni. Ebben a fejlődésben pedig Lukácsnak is megvolt a maga szerepe, hiszen „hozzásegítette az igazi Pált és az ő írásait az egyházban elért jelentőségükhöz és a kánonban elfoglalt helyükhöz” (183.).

A történeti módszerek és az Újszövetség teológiai magyarázatának összehangolását hangsúlyozó tézisekkel záruló munka tulajdonképpen egy szemináriumi előadásorozat eredménye. Köszönet illeti a kiadót, hogy ezt a művet a magyar társadalom számára hozzáférhetővé tette. Hiszen ez egy olyan mű, amely egyrészt megalapozott ismereteket kínál az érdeklődő nagyközönségnek, másrészt pedig nagyszerűen hasznosítható a minőségre igényes felsőoktatásban. (Ford. Koczó Pál; *Kálvin Kiadó*, Budapest, 2010)

JAKAB ATTILA

HUBERT WOLF: A PÁPA ÉS AZ ÖRDÖG A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom

Hubert Wolf német pap teológus könyvének címe utalás XI. Piusz pápa állítólagos kijelentésére: „Ha akár csak egyetlen lélek megmentése lenne a tét, s ezzel nagyobb kárt lehetne elhárítani a lelkektől, akkor magával az ördöggel is tárgyalásokba mernék bocsátkozni.” Ennek az elvnek a szellemében az 1922–1939 között Szent Péter trónján ülő XI. Piusz olyan, a megtestesült gonosznak tartott személyekkel is tárgyalt, mint Hitler, Sztálin vagy Mussolini. Hubert Wolf könyvének központi alakja azonban nem Ratti pápa, hanem németországi nunciusa, majd bíboros államtitkára, az őt végül a pápai trónon követő Eugenio Pacelli.

A német teológus könyve a vatikáni levéltárakban végzett kutatásai alapján íródott. Wolf kritikusan, de tárgyilagosan ítéli meg Pacelli bíboros németországi nunciusi, majd vatikáni bíborosi tevékenységét. Természetesen arra is kitér, hogy XII. Piusz a II. világháborúban, a vézskorszak idején nem tett közzé a zsidóüldözést elítélő nyilatkozatot — ugyanakkor hallgatólagosan engedélyezte, hogy a plébániákon és a kolostorokban több ezer zsidó származású egyén kapjon menedéket, megmentve őket a biztos pusztulástól —, s idéz két, egymástól homlokegyenest eltérő véleményt: „Hitler pápája” (John Cornwall), „A zsidó nép valaha élt legnagyobb jótévedője” (Pinchas Lapide).

A kötet szerzője határozottan vitába száll azokkal a szélsőségesen elfogult, Vatikán-ellenes véleményekkel, hogy XI. és XII. Piusz pápák és a bíborosok többsége antiszemita lett volna, s emlékeztet rá: a katolikus egyház már 1928-ban, Hitler hatalomra kerülése előtt öt évvel egyértelműen elítélte a modern faji antiszemitizmust, s felismerte a nemzetiszocializmus emberellenes voltát. 1937 márciusában pedig XI. Piusz enciklikában fogalmazta meg elítélő véleményét a nemzetiszocializmusról (*Mit brennender Sorge*). A Szentszék szemére azvethető, hogy az e témába vágó dokumentumok megjelenését időnként befolyásolta a történelmi körülmények mérlegelése, melyek túlzott óvatosságra készítették a pápát és környezetét.

Külön fejezetben tárgyalja Wolf a Vatikán és Németország között 1933 júliusában — tehát alig fél évvel Hitler kancellári kinevezését követően — megkötött konkordátum előzményeit. Elismeri: ez a kérdés máig tisztázatlan. Nem lehet egyértelműen megállapítani, volt-e összefüggés aközött, hogy a német katolikus Centrum Párt megszavazta a felhatalmazási törvényt — amelynek révén Hitlerék törvényesen alakíthatták át diktatúrává a weimari köztársaságot —, hogy a német püspökök visszavonták a nemzetiszocializmus elítélését, és hogy megkezdődtek a tárgyalások a birodalmi német kormány és a Vatikán között a konkordátumról.

Wolf ugyanakkor figyelemre méltónak tartja, hogy a jelzett időben Pacelli bíboros Sztálint, az orosz bolsevizmust, annak németországi és európai híveit tartotta az ördög művének: „Az épp hatalomra jutott Hitler elleni harc vagy Hitler démonizálása ellenben soha nem került szóba. A bíboros államtitkár továbbra is kétkedve fogadta az új birodalmi kancellár viszonyulását az egyházhoz és a katolicizmushoz. Ezt azonban jócskán ellensúlyozta Hitler határozott kommunistaellenessége.” Ám a könyv szerzője bizonyos abban, hogy ha valóban Pacelli irányította volna az eseményeket, ha ő tartotta volna kezében a német szálakat, akkor Hitler biztosan nem kapta volna meg a Centrum hozzájárulását a felhatalmazási törvényhez, és a püspökök nemzetiszocializmust elítélő nyilatkozatának visszavonását minden ellenszolgáltatás nélkül, ehelyett kemény feltételeket diktált volna a Führernek annak fejében, hogy az egyház engedjen az akaratának. Pusztán ígérek helyett ő világos, jogilag kötelező megállapodást követelt volna. Wolf idézi Ivone Kirkpatrick angol szentszéki ügyvivőt, aki emlékirataiban felidézte, hogy a kérdésre — a kormányzati felelősség mérsékeltebb teszi-e Hitlert — Pacelli prófétaí előrelátással így válaszolt: „Meg fogjuk látni, hogy hatalma évről évre szélsőségesebbé

fogja tenni, és egyre nehezebb lesz vele szót érteni.” A bíboros államtitkár azt is elárulta, mi készítette arra, hogy ilyen emberekkel konkordátumot írjon alá: „Pisztoly szegeződött a fejének, és nem volt választása. Választania kellett egy Hitler által diktált feltételekkel megkötött szerződés és aközött, hogy a katolikus egyház gyakorlatilag félreállíttassék a Harmadik Birodalomban... Azonkívül nem több, mint egy hetet hagytak neki a döntésre.”

Hubert Wolf is úgy látja: Rómában tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a birodalmi konkordátum az ördöggel kötött paktum, de ez garantálta a Harmadik Birodalom idején a katolikus egyház működését és fennmaradását.

A német teológus arra is kitér, hogy XI. Piusz pápa megpróbált segíteni az üldözött németországi, ausztriai és olaszországi zsidóknak, de az észak-közép- és dél-amerikai, valamint ausztráliai nagykövetségek egyaránt elutasították a kérését, hogy nyújtsanak menedékjogot a zsidó emigránsoknak. Halála előtt pedig dokumentumban akarta elítélni a zsidók elleni törvényeket, de erre már nem maradt ideje. Később azonban már XII. Piuszként, Eugenio Pacelli megakadályozta, hogy a nyilatkozat nyilvánosságra kerüljön. Wolf azonban egyértelműen megállapítja: ez „távolról sem jelenti, hogy tartalmi szempontból helyeselte vagy akár tolerálta volna az antiszemitizmust és az abból fakadó üldözést. Ellenkezőleg: Pacelli világosan elutasította a faji antiszemitizmust, és látta, hogy az egyház általában visel felelősséget az emberi jogokért. A pápa nyilvános hallgatása érdekében történő közbelépése sokkal inkább azzal van szoros összefüggésben, ahogy ő a katolikus egyház hivatását érlette: minden katolikus hívő közös atyja. Saját elképzelésének megfelelően és német tapasztalatai következtében minden vitás politikai kérdésben — számára ide tartoztak a zsidókkal kapcsolatos ügyek is — a Szentatyja szigorú semlegességéért szállt síkra, hogy a pápa és az egyház lelkipásztori cselekvőképessége ne kerüljön veszélybe.”

Hubert Wolf könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy egy szélsőséges indulatokat kiváltó vitás kérdésben próbál meg tárgyilagos maradni, és szigorúan a hozzáférhető dokumentumok alapján értékelné a Szentszék és a két Piusz pápa — elsősorban Pacelli — magatartását a történelem egyik legkegyetlenebb korszakában. Nem szándékozik végső igazságot sem megfogalmazni, mint aki tisztában van azzal, hogy e témában még rengeteg könyv fog megjelenni — pro és kontra. (Ford. Paulik Péter; *Szent István Társulat*, Budapest, 2010)

BODNÁR DÁNIEL